

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпровський державний
аграрно-економічний
університет

Видавництво ТОВ «ДКС-центр»

0 0 0 0 0 0 < 0

УДК: 332:631.1

*Н. І. Паляничко,
к. е. н., старший науковий співробітник,
Національна академія аграрних наук України*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

*N. I. Palianychko,
PhD, Senior Research,
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine*

METHODOLOGICAL BASES FOR DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC TOOLS TO ENSURE SUSTAINABLE LAND USE

Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює оцудливого ставлення до землі. Свідченнями незбалансованого землекористування є диспропорції у структурі земельних угідь, порушення вимог сівозмін, що призводить до збільшення площ деградованих земель. Виправлення ситуації з метою відновлення і збереження родючості сільськогосподарських ґрунтів потребує впровадження комплексу науково обґрунтованої системи заходів в межах необхідної урядової програми використання і охорони земель на науково обґрунтованій основі. Це забезпечить як законодавчо-правову, так і фінансово-економічну підтримку з боку держави та інших інвесторів. Розвиток еколого-економічного механізму впровадження стратегії забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки в Україні потребує удосконалення розвитку системи фінансово-економічних інструментів досягнення збалансованого рівня землекористування, що сприятиме ефективному вирішенню завдань державної земельної політики в ринкових умовах.

В роботі запропоновано важливий аспект удосконалення методологічної основи нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення з метою забезпечення детального врахування рівня екологічної стабільності землекористування, що покликано стимулювати досягнення збалансованого його рівня. Також здійснено спробу поділу фінансово-економічних інструментів за групами спонукальних і заохочувальних, що сприятиме полегшенню їх застосування при розробці державних і регіональних програм використання і охорони.

Lack of motivation of economic entities on environmental protection does not stimulate of the balanced land using. Evidence of unbalanced land use is the imbalance in the structure of land, violation of crop rotation, which increases the area of degraded lands. Correction of situation in order to the restore and maintain the fertility of agricultural soils requires implementation of complex science-based system of measures within the required government program land use

and protection on scientifically justified. There will provide a legislative and legal and financial and economic support from the state and other investors.

The development of environmental-economic mechanism of implementation of the strategy for ensure an acceptable level of safety in agroecological Ukraine needs improving development of financial and economic instruments of achieving sustainable land use to facilitate the effective solution of tasks of the state land policy in market conditions.

The paper presents important aspect of improving the methodological basis for regulatory monetary value of agricultural land in order to provide a detailed account of the environmental sustainability of land use, designed to stimulate the achievement of its balanced level. Also attempted was made separation of financial and economic instruments for motivating and encouraging groups to facilitate their application during preparation the development of national and regional program of land use and land protection.

Ключові слова: збалансоване землекористування, агроекологічна безпека, територіально-просторова організація виробництва, землі сільськогосподарського призначення, фінансово-економічні інструменти.

Keywords: balanced land use, agricultural and ecological safety, spatial organization of production, the agricultural land, financial and economic instruments.

Постановка проблеми. Проблему забезпечення прийнятної рівня екологічної і агроекологічної безпеки регіону неможливо вирішити відособлено від розв'язання проблем досягнення збалансованого рівня землекористування і сільськогосподарського у тому числі. Використання земель є просторовим базисом розміщення господарства, що безпосередньо впливає на якість організації життєдіяльності регіону в цілому за всіма її аспектами. Підходи, що використовуються до господарювання у рослинницькому секторі засновано на експлуатації унікальних ґрунтово-кліматичних умов України, що забезпечують оптимальне поєднання умов і факторів, від яких прямим чином залежить рентабельність рослинництва. Існуючу ситуацію обтяжено багаторічним кризовим становищем виробничо-економічного, суспільно-економічного, еколого-економічного характеру, що упереджує збалансований розвиток землекористування та призводить до суттєвого погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Отже, економічні прибутки забезпечено за рахунок незбалансованої структури територіальної організації господарства і удобрення, застосуванням екстенсивних технологій. Виправлення цього становища потребує управлінських рішень та раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом розвитку фінансово-економічних інструментів на науково-методологічній основі, які мають стимулювати досягнення збалансованого рівня землекористування.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню проблем раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу як територіального базису організації сільськогосподарського виробництва присвячено роботи І.К. Бистрякова, С.І. Дорогунцова, Б.М. Данилишина, Л.Б. Шостак, Д.С. Добряка, Тихонова А.Г., Гребенюка Н.В., О.М. Гарнага та ін. Вагомий внесок у розробку економічних основ екобезпечного сільськогосподарського землекористування належить О.П. Канашу, Д.І. Бамбіндрі, Л.Я. Новаковському, О.І. Фурдичку та ін. Але з огляду на проблеми досягнення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування як базової компоненти забезпечення прийнятної рівня агроекологічної безпеки регіонів за нинішньої економічної кризи, потребує удосконалення методологічний базис розвитку фінансово-економічних інструментів регулювання цієї системи. Актуальність проблеми посилюється необхідністю формування економічно-організаційних умов вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення при врахуванні євроінтеграційних прагнень України.

Мета статті. Визначити аспекти удосконалення системи фінансово-економічних інструментів в рамках еколого-економічного механізму як методологічної основи забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу. Існуючий спосіб ведення рослинництва спрямований на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку, носить деструктивний вплив не лише на ґрунти, а спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Економічні ефекти від наслідків окресленої ситуації із землекористуванням важко піддаються обчисленню. Достатньо відмітити обсяги винесення сільськогосподарськими культурами корисних речовин з урожаєм, наприклад, 1 т сухої речовини видаленої з поля озимої пшениці містить у середньому 26,7 кг азоту, соняшник – 40,7 кг N/т, соя – 61,7 кг N/т сухої речовини [1]. Це призводить до високих показників середньорічних обсягів мінералізації гумусу при вирощуванні врожаїв: озимих зернових – 1,35 т/га, цукрових буряків – 1,59 т/га, кукурудзи 1,59 т/га [2, С. 184]. Ситуація обтяжується суттєвим скороченням поголів'я ВРХ у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності, що в свою чергу призводить до скорочення обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6% у 2015 р. відносно обсягів внесення у 1990 р і 2005 р., відповідно. Крім того, скорочення підгалузі тваринництва обумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у

2,3 та 1,7 рази, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р., що призводить до посилення антропогенного навантаження на рівень агроекологічної безпеки в результаті диспропорцій у динаміці структури земельних угідь та категорій землекористування України. Отже, наведений короткий статистичний аналіз свідчить про комплексний характер проблеми забезпечення збалансованого рівня використання земель, що є похідною не лише від способу ведення господарства у галузях рослинництва, а і ув'язує у собі проблеми розвитку ряду суміжних галузей, таких як тваринництво, лісове господарство, агрохімія, сільськогосподарського машинобудування, які входять до господарського комплексу регіону і країни в цілому.

Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює ошадливого ставлення до землі. Свідченнями незбалансованого землекористування є диспропорції у структурі земельних угідь, порушення вимог сівозмін, що призводить до збільшення площ деградованих земель. За даними Держгеокадастру на сьогодні потребують консервації 1млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими являються 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими – 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультиваци майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р., консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 46,8 тис. га, що становить лише 17,5% площ від необхідних, з яких лише 26 тис. га припадає на рілля).

Виправлення ситуації з метою відновлення і збереження родючості ґрунтів на сільськогосподарських угіддях неможливе без впровадження комплексу науково обґрунтованої системи заходів, що потребує розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель. Крім того, державні програми галузевого розвитку є базовими важелями у нормативно-правовому полі для визначення обсягів фінансових надходжень на розвиток секторів економічної діяльності. Розробка комплексу заходів з відтворення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення в межах такого документу потребує науково обґрунтованого системного підходу, що буде забезпечувати як законодавчо-правову, так і фінансово-економічну підтримку з боку держави та інших інвесторів. Фінансово-економічні інструменти, за допомогою яких формуються обсяги і напрямки ресурсно-матеріальних потоків, можуть виконувати як стимулюючу, так і спонукальну роль для досягнення збалансованого рівня землекористування.

Організаційно-економічною платформою цієї діяльності вбачається вирішення проблеми запровадження прозорого ринку земель на основі суворого дотримання вимог нормативно-законодавчого поля. Ключовим компонентом цієї системи виступає незалежний моніторинг на основі прозорого функціонування системи інформаційних потоків як щодо комплексної періодичної оцінки і фіксації стану агроекологічних характеристик земель, всіх юридичних аспектів прав власності на земельні ділянки, так і контролю господарюючих суб'єктів щодо способів ведення господарства. Останнє стосується не лише дотримання науково обґрунтованої структури земельних угідь в межах регіонів будь-якого таксономічного рівня, а і сівозмін, розширення площ під травами та багаторічними насадженнями, у тому числі і лісосмугами.

Впровадження ринку земельних ділянок на засадах прозорості і вільної конкуренції потребує розвитку еколого-економічного механізму, який на основі удосконалення методологічної основи функціонування системи фінансово-економічних інструментів створює умови для досягнення збалансованого рівня землекористування і забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Тобто, необхідно створити умови (правила) господарювання, за яких буде економічно збитковим нераціональне використання агроресурсного потенціалу регіонів. Рівень рентабельності та обсяг прибутків землекористувачів був би залежним від міри досягнення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування.

Ключову роль в системі еколого-економічного механізму займає нормативно-правова оцінка земельних ділянок, яка лежить в основі встановлення їх ринкової ціни. Постановою Кабінету Міністрів України № 831 від 16 листопада 2016 р. затверджено підготовлену фахівцями Держгеокадастру Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [3]. Цим підходом запроваджено до використання нормативну шкалу капіталізованого рентного доходу за сільськогосподарськими і несільськогосподарськими угіддями. Крім того, вказаний підхід відкриває можливість врахувати якісні показники ґрунтів через бал бонітету, започатковує прозорий, гнучкий і адекватний спосіб нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Проте, за умов вказаного підходу поза увагою залишається загальний рівень екологічної стабільності землекористування. Методологія розрахунку цього показника (K_{ec}) враховує міру відповідності якісних екологічних показників стану ділянок території регіону з різними видами антропогенної діяльності до еталонних, що притаманні незайманому стану природних ландшафтів. Розрахунок проводиться як співвідношення значення площі регіону до суми добутків значень площ категорій землекористування на коефіцієнти екологічної стійкості різних типів угідь [4, с. 18] на основі врахування розширеної оціночної шкали [5, с. 70]:

$$K_{ec} = \frac{\sum S_i k_i}{S}, \quad (1)$$

де S_i – площа i -ї категорії землекористування, га;

S – площа регіону, що досліджується, га;

k_i – коефіцієнт екологічної властивості різних типів угідь.

За таким підходом відображається міра порушення стану територій, що характеризує рівень антропогенного навантаження на екосистему регіону. Застосування цього інструменту обґрунтовується не однаковою мірою негативного впливу в межах різних видів земельних угідь. Так, рівень антропогенного впливу, який створюється від використання земель для вирощування сільськогосподарської продукції відрізняється від впливу, що є результатом лісгосподарської діяльності чи, наприклад, від забудованої території або від використання земель для видобутку корисних копалин відкритим способом. Кожен із перерахованих видів використання земель створює певну міру впливу на прилеглі угіддя сусідніх територій, що є компонентом формування загального рівня екологічної безпеки регіонів різного таксономічного рівня. В свою чергу, це має значення і для формування ціни земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а з іншої сторони, вартість земельної ділянки має вплив на прийняття рішень щодо подальшої територіальної організації господарської діяльності, що у підсумку може змінити рівень антропогенного навантаження на ландшафт. Врахування міри впливу людини на довкілля шляхом оцінки співвідношення площ категорій землекористування з метою подальшої їх оптимізації започатковано ще В.В. Докучасвим (1954 р.) і за умов комплексного підходу до оцінки природно-ресурсного потенціалу територій необхідно удосконалення методу розрахунку у бік деталізації для підвищення точності врахування існуючого стану.

Врахувати цей аспект, на нашу думку, можливо шляхом удосконалення нормативної оцінки [3] через доповнення запропонованого підходу використанням у розрахунках коефіцієнту екологічної стабільності (k_{ec}):

$$G_{zd} = \left[\sum (P_{agr} \times G_{agr}) + P_{ncz} \times G_{ncz} \right] \times k_{ec} \quad (2)$$

де: G_{zd} – нормативна грошова оцінка земельної ділянки сільськогосподарського призначення, гривень;

G_{agr} – нормативна грошова оцінка агропромислової групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району, гривень за га;

P_{agr} – площа агропромислової групи ґрунтів, га;

P_{ncz} – площа несільськогосподарських угідь (земель під господарськими шляхами і прогонами, пожехоохоронними лісовими смугами та ін. насадженнями, крім земель лісгосподарського призначення, під господарськими будівлями і дворами, під інфраструктурою оптових сільськогосп ринків, земель тимчасової консервації тощо), га;

G_{ncz} – норматив капіталізованого рентного доходу несільськогосподарських угідь на землях сільськогосподарського призначення, гривень за га;

k_{ec} – коефіцієнт екологічної стабільності регіону, в межах якого розташовано ділянку, що оцінюється, відносних одиниць.

Значення нормативної грошової оцінки (G_{agr}) є добутком нормативу капіталізованого рентного доходу на бал бонітету агропромислової групи ґрунтів, що співвідноситься з середнім балом бонітету ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя.

Зазначене у формулі доповнення врахування коефіцієнту екологічної стабільності землекористування регіону виконує стимулюючу функцію щодо забезпечення збалансованого його рівня, адже впливає на ціну земельної ділянки. Тобто, для забезпечення більш високого рівня ціни ділянок в регіоні необхідно докласти зусиль до впровадження заходів із досягнення збалансованого рівня землекористування, коли коефіцієнт екологічної стабільності буде максимально можливо наближеним до 1. Це вимагає розширення площ еколого стабілізуючих угідь таких як лісові землі, водно-болотні угіддя, тобто ті, що мають більш високі вагові коефіцієнти за оціночною шкалою [5, с.71]. З іншої сторони, є необхідність скорочення рівня антропогенного навантаження на екосистему регіону шляхом раціонального використання територій для проведення господарських видів діяльності, особливо тих, що спричинюють найвищі рівні антропогенного тиску як-то добуток корисних копалин. Це є стимулом для своєчасного проведення повного обсягу заходів з рекультивуації на техногенно порушених землях.

Ефективного функціонування вказаного економічного інструменту потребують процеси регулювання земельних відносин при зміні власника, при даруванні земельної ділянки, передачі її у спадок чи під заставу. Цей інструмент виступає базовим для операцій оподаткування земельних ділянок, встановлення розміру орендної плати, а також при визначенні втрат агропромисловості у разі зміни цільового використання землі для несільськогосподарського використання. Отже, удосконалення методологічного базису розвитку системи фінансово-економічних інструментів сприяє забезпеченню збалансованого рівня землекористування регіону, оскільки з нормативною грошовою оцінкою земельних ділянок пов'язані всі інші інструменти, які в своїй основі використовують цінні параметри та впливають на оперативність впливу еколого-економічного механізму. Умовно їх можна згрупувати за характером впливу на спонукальні і заохочувальні відносно користувача ділянки.

Групу спонукальних інструментів формують:

- фіскальні платежі – земельний податок, орендна плата за земельну ділянку різних форм власності, сплата єдиного податку;

- штрафні стягнення – за самовільне використання земельних ділянок чи їх нецільове використання, забруднення чи порушення земельної ділянки, зняття родючого шару без спеціальних дозволів, порушення земельного законодавства тощо;

- економічна відповідальність за збитки при вилученні ділянок, плата за встановлення земельного сервітуту.

Група заохочувальних інструментів спрямована на стимулювання впровадження ринкового обігу земельних ділянок

зі збереженням прийнятного рівня агроекологічної безпеки:

- економічні стимули – комплексна система податкових і кредитних пільг чи вивільнення від плати землекористувачів, які власними зусиллями впроваджують на ділянках програмні заходи з охорони земель і відтворення їх родючості (рекултивациі, консервації деградованих і малопродуктивних земель, погіршення стану яких відбулось не з вини теперішнього користувача);

- інфраструктурні витрати на розроблення документації та проведення робіт з оцінювання ділянок; справляння державного мита за процес укладання договорів чи надання платних адміністративних послуг державними органами земельних ресурсів;

- використання за бюджетними програмами щодо впровадження ринкового обігу земельних ділянок та охорони земель; використання коштів від накладання штрафних санкцій.

Поштовхом до стабільно ефективного функціонування еколого-економічного механізму стане опрацювання законодавчо закріплених вимог зі встановленим рівнем фінансово-економічної відповідальності за порушення норм збалансованого способу використання земель сільськогосподарського призначення, який є ключовим компонентом у вирішенні проблеми забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток еколого-економічного механізму впровадження стратегії забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки в Україні потребує удосконалення методологічного базису розвитку системи фінансово-економічних інструментів досягнення збалансованого рівня землекористування. Це, в свою чергу, на тлі удосконалення нормативно-законодавчого поля сприятиме ефективному вирішенню завдань і заходів державної земельної політики в ринкових умовах. Ключовим компонентом виконання цих задач є розробка і практичне впровадження програми використання і охорони земель як на державному, так і регіональному рівнях за умови функціонування моніторингу якісного стану ґрунтів та стану їх використання, що потребує окремих методичних розробок.

В роботі запропоновано важливий аспект удосконалення методологічної основи нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення з метою забезпечення детального врахування рівня екологічної стабільності землекористування, що покликано стимулювати досягнення збалансованого його рівня. Також здійснено спробу поділу фінансово-економічних інструментів за групами спонукальних і заохочувальних, що сприятиме полегшенню їх застосування при розробці державних і регіональних програм використання і охорони.

Література.

1. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів/ Прістер Б.С., Носко Б.С., Київ, Урожай, 1994, – 336 с.
2. Тараріко Ю.О. Формирование устойчивых агроэкосистем. – К.: ДИА, 2007, – 560 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України № 831 від 16.11.2016 р. «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п>
4. Агроекологічний стан орних земель Київщини: комплексна оцінка та заходи щодо його поліпшення (Методичні рекомендації) / За ред. ак. УААН О.І. Фурдичка. – 2005. – 54 с.
5. Бутрим О.В., Швець О.Г. Ефективність землекористування як критерій рівня антропогенного навантаження / О.В. Бутрим, О.Г. Швець // Вісник аграрної науки. – 2015. – № 9. – С. 69–72.

References.

1. Prister, B.S. and Nosko, B.S. (1994), *Dovidnyk z ahrokhimichnoho ta ahroekolohichnoho stanu hruntiv* [Reference agrochemical and agroecological of soil], Urozhai, Kyiv, Ukraine, p. 336.
2. Tarariko, Yu.O. (2007), *Formyrovanye ustoichyvykh ahroiekosystem* [Formation of sustainable ahroyekosystem], DYA, Kyiv, Ukraine, p.560.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "On Approval of the Methodology regulatory monetary value of agricultural land", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-p>
4. Furdychko, O.I. (2005) *Ahroekolohichnyi stan ornykh zemel Kyivshchyny: kompleksna otsinka ta zakhody shchodo yoho polipshennia (Metodychni rekomendatsii)* [Agroecology state of the arable land of the Kiev region, a comprehensive assessment and measures for its improvement (Guidelines)], p. 54.
5. Butrym, O.V. and Shvets, O.H. (2015), "Land use efficiency as a criterion of anthropogenic load", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 9, pp. 69–72.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2017 р.